

*Клименко С. В.,**кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільних та кримінально-правових дисциплін
Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі*

ОСОБЛИВОСТІ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ТА ВИЗНАЧЕННЯ УМОВ УКЛАДЕННЯ ШЛЮБУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню обставин, що є необхідними та достатніми умовами для реєстрації шлюбу та визнання його правозгідним. Умови укладення шлюбу регламентуються як система юридичних фактів, сукупність яких є підставою виникнення сімейних відносин.

Ключові слова: шлюб, умови укладення шлюбу, перешкоди до укладення шлюбу, право на шлюб.

Постановка проблеми. Умови укладення шлюбу визначені як загальні засади реалізації права на шлюб, що є своєрідними законами шлюбу [1], додержання яких необхідне для його правозгідності. Серед них виокремлюються обставини, що унеможливають шлюб, які виступають перешкодами для чоловіка та жінки, що прагнуть зареєструвати сімейний союз у органі державної реєстрації актів сімейного стану. Чинна регламентація умов укладення шлюбу визначається їх значенням для формування сімейних відносин, тому дослідження сутності цих обставин сприятиме однозначному розумінню та застосуванню відповідних правових норм.

Аналіз сучасних досліджень та публікацій свідчить про те, що зазначена проблематика висвітлюється переважно в контексті підстав недійсності шлюбу. Вагомий внесок у розробку теоретичних аспектів цієї проблематики внесений науковими працями таких вчених, як О.В. Бикова, В.І. Борисова, В.С. Гопанчук, І.В. Жилінкова, З.В. Ромовська, Є.О. Харитонов та іншими дослідниками сімейних правовідносин.

Метою статті є дослідження умов укладення шлюбу відповідно до актів сімейного законодавства з подальшим визначенням особливостей визначення їх змісту та обсягу.

Виклад основного матеріалу. У відповідності до міжнародно-правових актів у галузі прав людини та Конституції України загальною визначеною є право чоловіка та жінки укладати шлюб без обмежень за ознаками раси, національності, релігійних переконань, яке забезпечується обов'язком держави гарантувати його здійснення кожному, хто знаходиться під її юрисдикцією.

Така регламентація права на шлюб розкриває сімейні відносини, що виникають на підставі шлюбу, як стабільний союз людей, що виявили вільний намір мати взаємні права та обов'язки з метою продовжувати свій рід на засадах, які визначені актами сімейного законодавства України, зокрема положеннями СК України. Змістом суб'єктивного права на шлюб є міра дозволеної поведінки у сфері вибору способу життя особами, що мають намір щодо заснування та існування сімейного союзу чоловіка та жінки. Забезпечувальна роль держави полягає у реєстрації шлюбу, яка є фіксацією створення такого союзу

для забезпечення стабільності відносин між особами різної статі, охорони прав та інтересів подружжя, їх дітей, а також державних і суспільних інтересів, як визначено у ст. 27 СК України.

Право на шлюб має системоутворюючий характер, оскільки з його реалізацією утворюється сімейний союз, який є підставою для виникнення правовідносин різної спрямованості та суб'єктного складу – з приводу материнства та батьківства, визначення походження дітей, утримання дітей, батьків, іншого з подружжя, позбавлення батьківських прав, усиновлення, здійснення права власності тощо.

Для укладення шлюбу необхідна наявність складу юридичних фактів, що дозволяє особі реалізувати надане право на створення сімейного союзу. Традиційно до них відносять регламентовані нормами умови укладення шлюбу, які за відсутності визначених перешкод дозволяють належним чином здійснити право на шлюб. Нормами СК України зміст умов для укладення шлюбу розкривається у ст. 22, 23, 24, 25, 30 СК України встановленням шлюбного віку на день реєстрації шлюбу, вимогою щодо добровільності шлюбу, яка ґрунтується на вільній згоді чоловіка та жінки, тобто носить засадничий характер. На відміну від цього у ст. 15 та ст. 17 КпШС України закріплювались обставини, які визначались як умови та перешкоди укладення шлюбу, останні закріплювались вичерпним переліком заборон. У порівнянні з вітчизняним законодавством у ЦК Франції йдеться про цивільно-правові якості та умови, що є необхідними для укладення шлюбу, серед яких досягнення шлюбного віку, згода, спеціальні умови для неповнолітніх, формальні вимоги, що стосуються реєстрації шлюбу та перелік заперечень проти шлюбу [2].

Визначені у СК України умови укладення шлюбу є необхідними та достатніми обставинами, наявність яких свідчить про можливість здійснення права на шлюб, вони представляють собою систему юридичних фактів, з якими пов'язується виникнення правовідносин у сфері сімейного життя. До цього складу відносяться події – досягнення шлюбного віку, дії – вольова поведінка осіб, спрямована на висловлення власної волі на утворення сімейного союзу, та стани – відсутність у кожного з майбутнього подружжя зареєстрованого шлюбу та родинних відносин між ними. Вони мають юридичне значення лише у сукупності, яку визначають як фактичний склад. При розгляді суб'єктного складу правовідносин з реалізації права на шлюб слід виходити з того, що шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, що зареєстрований у визначеному законом порядку, тому факт належності осіб до різної статі доцільно відносити до кола умов укладення шлюбу.

Згода осіб, що прагнуть до шлюбних відносин, повинна бути взаємною та добровільною – зовнішній вираз вну-

трішнього висновку особи відносно майбутнього сімейного союзу засвідчується незалежним висловлюванням власної волі особисто кожним з майбутнього подружжя. Л.М. Пчелінцева характеризує таку згоду осіб на шлюб як «узгоджене зустрічне волевиявлення майбутнього подружжя, що спрямоване на виникнення шлюбного правовідношення» [3, с. 88], що цілком справедливо, адже особи засвідчують свою готовність та прагнення стати учасниками правових зв'язків, змістом яких будуть взаємні права та обов'язки майнового і особистого немайнового характеру а також аналогічні можливості відносно інших членів сім'ї. Фактом, що підтверджує добровільність згоди, яка висловлена без фізичного або психічного насильства, є спільна сумісна заява про реєстрацію шлюбу, яка подається особисто або через представника.

Добровільна згода має бути безумовною, адже при висловленні одним із майбутнього подружжя скасувальної або відкладальної обставини, згода перетворюється в умову, що є підставою для результативного наслідку, від настання або ненастання якого буде залежати подальший розвиток стосунків між особами. Сам по собі факт добровільної згоди не виключає вільної зміни наміру, адже наречені не зобов'язуються обов'язково реалізувати прагнення до створення сім'ї, тому можуть змінити рішення у будь який час до моменту реєстрації шлюбу, незважаючи на вже висловлену згоду. Безумовно, часова ознака згоди виступає об'єктивним чинником фіксації збігу волі двох осіб, оскільки одночасність означає розумне узгодження пропозиції та відповіді щодо виникнення майбутнього сімейного союзу, тобто має місце протягом певного періоду.

Досягнення шлюбного віку є наступною умовою для укладення шлюбу, він визначається однаково для жінки та чоловіка як період від народження до моменту, коли особі виповнюється 18 років. З настанням цього віку особа стає повністю дієздатною у відповідності до ст. 34 ЦК України, однак існує думка щодо доцільності виокремлення сімейної дієздатності, яка ґрунтується на тому, що це вид цивільної дієздатності, яка реалізується у сфері сімейних відносин [4, с. 47]. Слід погодитись з тим, що здатність власними діями набувати прав і обов'язків, підставою яких є шлюб, ґрунтується на цивільній дієздатності, поряд з цим, на думку І. О. Косаревої, вік шлюбного повноліття повинен бути вищим, ніж вік, цивільного повноліття, що визначається для особи набуттям професійної освіти та здатності вести самостійне життя [5, с. 82].

Закріплене підвищення вікової межі для укладення шлюбу жінкою узгоджує зміст загальної та видової категорії, якими є повна цивільна та сімейна дієздатність. У відповідності до ч. 2 ст. 22 СК України особи, що бажають зареєструвати шлюб, мають досягти шлюбного віку на момент реєстрації шлюбу, тобто реалізувати право на подання заяви про реєстрацію шлюбу і стати нареченими можуть особи, яким за місяць до реєстрації шлюбу виповниться 18 років, оскільки за загальним правилом реєстрація шлюбу відбувається після спливу цього строку від дня подання відповідної заяви.

Надання права на шлюб до досягнення повноліття можливе лише у судовому порядку і обмежується досягненням шістнадцяти років, тому у відповідності до п. 2 Постанови пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгля-

ді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» до участі в справі залучаються один або обоє батьків (усиновлювачів) неповнолітньої особи, піклувальник, особа, з якою передбачається реєстрація шлюбу, а також інші зацікавлені особи. Заперечення батьків (піклувальників) щодо надання права на шлюб не є підставою для відмови в задоволенні заяви, а головним критерієм для задоволення заяви про надання права на шлюб визначається встановлення судом факту про відповідність такого права інтересам заявника [6].

Між тим відомі випадки регламентації батьківської згоди як умови укладення шлюбу неповнолітніми особами. Так у відповідності до ЦК Франції шлюбного віку досягають особи чоловічої статі 18 років та жіночої статі 15 років, а відступ від вікових обмежень можливий за наявності вагомих підстав і надається прокурором Республіки. При цьому ст. 148 ЦК Франції вимагає згоду батьків на укладення шлюбу, а у випадку розбіжності між ними вони мають силу згоди. В разі смерті батьків, або якщо вони не в змозі висловити власну волю відповідно до ст. 150 ЦК Франції їх замінюють баба та дід, а в разі і їх відсутності шлюб може бути укладеним у відповідності до порядку, визначеному у ст. 159 ЦК Франції – за згодою сімейної ради. Сила вітчизняних традицій теж потребує батьківського благословення незалежно від віку осіб, що мають намір до одруження, але рішення щодо здійснення неповнолітніми права на шлюб приймається судом, тому думка батьків щодо доцільності шлюбу має враховуватись при визначенні характеру та наслідків обставин, що визначають зміст та спрямованість інтересів їх дитини.

Таким чином, право на шлюб надається на підставі оцінки, результатом якої може стати висновок про доцільність шлюбу в разі їх відповідності інтересам майбутнього з подружжя. У свій час В.П. Грибанов зазначав, що інтерес, це потреба, що прийняла форму свідомого спонукання і прояву в житті бажань, намірів, прагнень та знайшла відображення у тих відносинах, у які вступають особи у процесі своєї діяльності [7, с. 240], тому набуття, здійснення та захист суб'єктивного права на шлюб є наслідком відповідності зазначених можливостей інтересам неповнолітньої особи.

Особа, що не має права на шлюб, усвідомлюючи легітимне прагнення до досягнення мети у сфері приватного життя, звертається до суду для одержання юридичної можливості задовольнити власну потребу у межах закону. Залучення до розгляду справи особи, з якою передбачається реєстрація шлюбу, відбувається не з метою оцінки вибору, а для з'ясування фактичних обставин та їх відповідності інтересам неповнолітньої особи, тому надане в судовому порядку право на шлюб є таким суб'єктивним правом, здійснення якого можливе у правовідносинах з визначеним суб'єктивним складом.

Як зазначає А. Кидалова, встановлений порядок реалізації права на шлюб для осіб, що не досягли шлюбного віку, дозволив розв'язати низку суперечностей, які обумовлювали однозначне застосування норм КпШС України, зокрема в частині визначення межі до якої можна знижувати шлюбний вік та підстав надання права на шлюб, коли враховуються інтереси особи, а не тільки особливі обставини, які визначались як виняткові випадки вагітно-

сті жінки або народження дитини [8, с. 102-103].

Набуття повної цивільної дієздатності у порядку ст. 35 ЦК України виключає можливість укладення шлюбу, оскільки поширюється лише на усі цивільні права та обов'язки. Одночасно, особа, що реалізувала надане у судовому порядку право на шлюб до досягнення повноліття, набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу відповідно до ч. 2 ст. 34 СК України. Отже, факт надання повної цивільної дієздатності не є підставою для виникнення сімейної дієздатності, хоча не виключає реалізації права на шлюб у відповідності до ст. 23 СК України.

За змістом положень, що визначають умови укладення шлюбу в Російській Федерації та Білорусі, можна оцінити як аналогічні вітчизняним, однак їх формулювання має вираз чіткого імперативу: у ст. 12-14 СК РФ та у ст. 17-19 СК Білорусь чітко визначені умови та перешкоди для реєстрації шлюбу. Між тим, СК Білорусі не визначає права на шлюб та підстави для його надання особам до досягнення 18 років, а у відповідності до ст. 13 СК РФ таке право надається органами місцевого самоврядування. Характерно, що у зазначених нормативних актах умови укладення шлюбу визначаються переліком певних обставин, до яких додається, що шлюб не може бути укладеним за наявності обставин, які перешкоджають шлюбу. У відповідності до цього у науці виокремлюється два шляхи фіксації умов укладення шлюбу: окремим перерахуванням умов та перешкод або наголошенням, що відсутність перешкод також є умовою для реалізації права на шлюб. Отже, однією з умов для укладення шлюбу є відсутність перешкод до нього, тобто обставин, що унеможливають сімейний союз жінки та чоловіка. Наявність перешкоди до укладення шлюбу одночасно виступає як обставина, відсутність якої дозволяє реалізувати право на шлюб, тому має значення самостійної умови.

З метою конкретизації обставин, наявність чи відсутність яких має значення для виникнення шлюбних відносин, виокремлюють позитивні та негативні умови, які мають юридичне значення. Як зазначає І. О. Косарева, у шлюбі як юридичному факті, що породжує правовідносини подружжя, крім інших присутній і такий елемент як законність змісту – додержання позитивних та негативних умов [9, с. 102-103]. Розкриваючи зміст таких умов, В.І. Токарева до перших відносить: досягнення шлюбного віку, надання права на шлюб та добровільність шлюбу, а до других – перебування хоча б однією зі сторін в іншому зареєстрованому шлюбі; перебування жінки та чоловіка між собою у родинних зв'язках прямої та в деяких випадках побічної (бокової) лінії споріднення та відносинах, що прирівнюються до родинних; тяжку хворобу, або хворобу небезпечну для другого з подружжя і (або) їхніх нащадків [10, с. 28].

Вважаємо, що чітка регламентація умов для укладення шлюбу шляхом закріплення у ст. 22, 24, 25 СК України принципів, додержання яких гарантує належну реалізацію права на шлюб та перешкод, що є обставинами, які мають значення для подальшого розвитку сімейних відносин, є виправданою, оскільки спрямована на визначення вимог до їх суб'єктного складу. Порушення положень ст. 22, 24-26 СК України є підставою для недійсності шлюбу, визнання або можливості визнання його недійсним за рішенням суду.

СК України не містить чітко визначеного переліку обставин, що є перешкодами до шлюбу, хоча традиційно до них відносять наявність обставин, що визначені у ст. 25, 26. цього кодексу. Закріплений у ст. 30 СК України обов'язок наречених повідомити один одного про стан свого здоров'я та пройти медичне обстеження пропонують кваліфікувати як умову [11, с. 162] або навпаки відносять до перешкод для реєстрації шлюбу органами РАЦС [12, с. 43]. Взаємна обізнаність осіб, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, про стан здоров'я має пріоритетне значення, адже наречені надають інформацію про стан свого здоров'я один одному, а результати медичного обстеження стають їх взаємною таємницею, оскільки повідомляються лише нареченим.

Обізнаність як результат розумової обробки інформації щодо стану здоров'я передбачає реакцію – згоду або відмову від реєстрації шлюбу, іноді вона може стати результативним висновком, що ґрунтується на даних медичного обстеження. Таким чином, виконання обов'язку, встановленого ч. 1 ст. 30 СК України щодо наречених, які ще не набули статусу учасників сімейних відносин, відноситься до кола умов укладення шлюбу, що забезпечується державою можливістю медичного обстеження у встановленому порядку. Наслідки недодержання цієї умови встановлені у ч. 5 ст. 30 СК України визначенням, що приховування відомостей про стан здоров'я одним з наречених може стати підставою визнання шлюбу недійсним.

Вимога щодо взаємної обізнаності про стан здоров'я потребує визначити обсяг та зміст інформації, пов'язаної із станом здоров'я, яка є обов'язковою для повідомлення лише майбутньому з подружжя, адже має приватний характер. Об'єктивно оцінити які саме дані свідчать про відповідний стан здоров'я достатньо важко, оскільки це залежить від свідомості, рівня спеціальних знань та відношення людини до себе і власного способу життя.

Фізична особа може вважати себе здоровою на підставі того, що її організм в даний час нормально функціонує, знаходиться у гармонії та рівновазі з оточуючим середовищем або на підставі аналізу здатності навчатись, працювати, усвідомлювати необхідність та можливість виконувати відповідні соціальні функції за відсутності хвороб і здатності організму пристосовуватись до зовнішніх факторів. Кожен має різні показники здоров'я та критерії його оцінки, тому зрозуміло прагнення до визначення об'єктивних обставин забезпечення умов для медичного обстеження наречених. При цьому не виключені проблеми, пов'язані з різними оцінками наслідків певних обставин, наприклад у випадку, коли особа, яка має намір укласти шлюб, зазнала змін (корекції) біологічної статі, що може впливати на зміни у функціонуванні окремих систем організму. Приховування відповідних відомостей може стати підставою для змін у здоров'ї, зокрема психологічному стані, іншого з подружжя. Оскільки віднесення до тої чи іншої статі зачіпає цілий спектр прав людини, серед яких є і можливість укласти шлюб, то слід визнати, що зазначена проблема має соціальні, етичні, медичні аспекти, а її розв'язання знаходиться у площині додержання відповідальності, розумності та моральності.

Висновки. Шлюб може бути правозгідним лише при додержанні особами позитивних та негативних умов, які імперативно закріплені у відповідних положеннях

СК України як загальні засади реалізації права на шлюб. Умовами вступу в шлюб є обставини, що є необхідними та достатніми для виникнення правовідносин подружжя, вони мають публічний характер, хоча визначаються складовими приватної сфери визначених осіб.

Література:

1. Ромовська З. В. Українське сімейне право. Академічний курс: підручник / З.В. Ромовська. – К.: Правова єдність. – 2009. – 498 с. [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://pidruchniki.ws/1310060844505/pravo/ukrayinske_simeyne_pravo_-_romovska_3v.
2. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / Пер. с франц. В. Захватаев / Предисловие: А. Довгерт, В. Захватаев / Приложения 1-4: В. Захватаев / Отв. ред. А. Довгерт. – К.: Истина, 2006. – 1008 с.
3. Пчелинцева Л.М. Семейное право России. Учебник для вузов. 3-е изд., перераб и доп. – М.: «Норма», 2004.
4. Конончук Н.М. Правова природа категорій «сімейна правоздатність» та «сімейна дієздатність» дитини // Актуальні питання публічного та приватного права. – № 1 (01), лютий 2013. – С. 45-8.
5. Косарева И.А. Взаимное свободное согласие мужчины и женщины на вступление в брак как обязательное условие действительности брака // Вестник Московского университета. – Серия 11 Право. – № 6, ноябрь-декабрь 2008. – С. 79-89.
6. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання кохання, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: Постанова пленуму Верховного Суду України 21.12.2007 N11 [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07>.
7. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. – М.: «Статут», 2000. – 411 с.
8. Кидалова А. Що до умов укладення шлюбу: проблемні питання // Право України. – № 5. – 2002. – С. 102-104.
9. Косарева И.А. Феномен брака: доктринальные и законодательные концепции. [Електронний ресурс] / Режим доступу : education.law-books.ru/shop/3-7-10/3-7-10-4.doc.
10. Токарева В.І. Сімейне право України: Практикум. – К.: Знання, 2007. – 284 с.
11. Тонієвич С.Д. Правові наслідки невиконання нареченими обов'язку пройти медичнеобстеження і повідомити один одного про стан свого здоров'я // Вісник Вищої ради юстиції. – 2013. – № 2 (14). – С. 158-172.
12. Сімейне право України: Навчальний посібник / За ред. Є.О. Харитоновна. – К.: Істина, 2008. – 200 с.

Клименко С. В. Особенности регламентации и определения условий заключения брака

Аннотация. Статья посвящена исследованию обстоятельств, которые выступают необходимыми и достаточными условиями для регистрации брака и признания его правомочным. Условия заключения брака регламентируются как система юридических фактов, совокупность которых является основанием для возникновения семейных отношений.

Ключевые слова: брак, условия заключения брака, препятствия к заключению брака, право на брак.

Klymenko S. Features of the marriage conditions regulation and determination

Summary. This article is devoted to the research of the circumstances, which are both mandatory and sufficient conditions for the registration and legal acknowledgement of the marriage. Requisitions for the marriage are regulated as a system of the legal facts, totality of which is the basis for the family relationships to appear.

Key words: marriage, marriage requisitions, obstacles for the marriage, the right for marriage.